

Алла Мелещенко

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ДІТЕЙ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Століттями накопичуваний досвід педагогічної діяльності волинських євреїв, а також економічні, політичні, соціальні та історико-культурні особливості регіону визначили напрями організації виховної роботи в єврейських початкових школах Волині. Одним із найбільш важливих напрямів виховання єврейських дітей, що однаково речно реалізовувався у школі, сім'ї і єврейській громаді, можна вважати морально-етичний, покликаний у першу чергу формувати особистість набожного єврея.

Слід зазначити, що особливості змісту виховання єврейських дітей були у центрі уваги багатьох дослідників минулого (Л. Биншток, Я. Ейгер, Маймонід, А. Паперна, М. Пирогов, Т. Ротенберг, І. Шульковський). У тій чи іншій мірі проблеми єврейської освіти в контексті системи освіти Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. розглядалися також сучасними науковцями (О. Борейко, Л. Єршова, О. Іващенко, О. Костюк, М. Лутай, І. Мохарівська, Ю. Поліщук, Г. Пустовіт, О. Сухомлинська, Н. Рудницька). У даній статті здійснено спробу аналізу особливостей формування змісту виховної роботи у єврейському шкільництві на Волині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття та його узгодженості з морально-етичними вимогами до виховання дітей у єврейських родинах і громадах.

Відзначимо, що серед усіх напрямів виховання єврейських школярів на Волині найбільш важливим можна вважати *релігійно-моральне*. Цей напрям активно реалізовувався не лише у процесі викладання навчальних дисциплін, але й у позашкільному та домашньому житті єврейських дітей, демонструючи наявність тісних взаємних зв'язків між єврейською школою, релігійною громадою та родиною. Як зазначається у «Єврейській енциклопедії» (1908–1913), у євреїв «школа ніколи не стояла нижче синагоги» [4, с. 797]. До головних виховних цілей єврейського шкільництва того часу відносили формування у школярів цілої низки морально-етичних рис (набожності, правдивості, поваги до батьків, любові до ближнього та праці), а також значної гами родинно-патріотичних почуттів, що незмінно пов'язувалися з певними морально-етичними нормами єврейського народу.

Характеризуючи єврейську початкову школу, можна зауважити, що це передовсім місце

передачі священних знань, умінь, навичок, записаних і усно переданих у спадок. Слово школа «Schul» означало «Божий і шкільний дім» [4, с. 797]. У кінці ХІХ ст. національно-культурне й духовне життя волинських євреїв мало кілька важливих аспектів: шанування національних традицій та процес їх передачі новим поколінням через національну релігійно-орієнтовану школу. Найважливішим компонентом єврейської культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. було виховання особистості відповідно до положень іудаїзму, який як ніяке інше віровчення поширював свої заповіді на повсякденне життя людей. Єврейська громада регламентувала життя віруючих відповідно до законоположень Тори й Талмуду. Дітей з початкового шкільного віку привчали дотримуватися основних єврейських заповідей. Основою іудейської моралі вважається Декалог – 10 заповідей (шануй єдиного Бога, не сотвори собі кумира, не поминай ім'я Бога без необхідності, шануй день суботи, шануй своїх батьків, не вбивай, не перелобствуй, не кради, не свідчи брехливо на ближнього свого, не зажадай майна ближнього свого) [9, с. 97].

За своєю сутністю іудаїзм – це не просто релігія, а особлива етика та спосіб життя. За таких обставин релігійність слугувала міцним підґрунтям для морального виховання людини, що в переважаючій більшості єврейських освітніх інституцій здійснювалося мелемадами. Так, у кінці ХІХ ст. попечитель Київського навчального округу, аналізуючи стан виховання у хедерах, повідомляв уряд, що «за глибоким переконанням багатьох, хто близько стояв до виховання єврейських дітей, його суть у тому, що воно майже повністю знаходилося в руках мелемедів – вчителів закону єврейської віри» [11, с. 69].

Для релігійно-морального виховання характерним було святкування вихідного дня – суботи (шабат). У цей день дітям не дозволялося писати, малювати, купатися, тощо, але вони могли взяти участь у спільному сімейному шануванні Суботи. Напередодні, у п'ятницю, члени сім'ї вдягали святковий одяг, забували про конфлікти й усі разом сідали до столу. Піднімаючи келих вина, голова родини традиційно говорив про велич творення світу, рабство та гніт смертельних гріхів, пояснював сутність людської свободи. Є відомості про те, що в єврей-

ському середовищі «недотримання суботи» відносили до смертних гріхів [2, с. 134–135]. Шабат для євреїв сприяв підтриманню зв'язків із джерелами їхньої духовності, допомагаючи єврейським релігійним громадам долучати молоді покоління до витоків рідної культури.

Яскраво цей день описав у своїх спогадах єврейський поет Г. Коен: «Пам'ятай суботу, щоб святити її. Шість днів працуй; роби деякі справи свої. А сьомий – субота для бога твого; не роби нічого не ти, не твій син, не твоя дочка, не раб твій, не рабиня, не худоба твоя, які в твоєму будинку. За шість днів Бог благословив і освятив цей день» [6, с. 50]. По релігійному звичаю, батько благословляв синів та дочок після суботньої вечірньої молитви чи на порозі оселі. Благословляючи дітей, батько звертався до синів зі словами: «Зроби тебе Бог подібним Ефраїму і Манаші», а до доньок: «Уподобни тебе Бог Сарі, Ривці, Рохелі і Леї» [3, с. 19].

Системність єврейського релігійно-морального виховання підсилювалася тісними зв'язками школи, сім'ї і громадськості. Принципи, закладені у єврейських родин, закріплювалися у процесі виховної діяльності школи. В. Вітренко, аналізуючи літературу, що використовувалася у єврейській системі освіти на Волині кінця XIX – початку XX ст., зазначав, що основним підручником початкової школи євреїв був Старий Заповіт. Згодом учні починали вивчати й інші книги: Мішну (перший найстаріший збірник релігійного законодавства євреїв, присвячений роз'ясненню Тори (П'ятикнижжя Мойсея); Гемару (релігійний збірник роз'яснень Мішни); Талмуд (збірник пізнішої іудейської літератури, присвяченої роз'ясненню Пятикнижжя Мойсея); Галаху (сукупність текстів Талмуда, присвячених настановам щодо регламентації релігійного, сімейного та світського життя іудеїв); Агаду (тексти, що передають казки, міфи, байки, афоризми, оповідання євреїв). Оскільки учні повинні були спільно молитися щонайменше тричі на день, вони також зобов'язані були вивчати й окремі тексти із молитовного збірника Сидура. Під керівництвом учителя вихованці початкових єврейських закладів освіти вивчали також релігійні гімни та обряди [1, с. 100].

Відтак, основою морального виховання волинських євреїв можна вважати поглиблене вивчення книг про моральність (мусар). Перш за все, учіння про моральність у євреїв базувалося на важливому законі Тори, який закликав: «Полюби ближнього свого, як себе» [3, с. 139]. Зауважимо, що наскрізною ідеєю у різного роду релігійних вченнях щодо моралі й моральності у єврейському середовищі є поділ людей на праведників, грішників і тих, хто своєю поведінкою та переконаннями до них наближається. Так, із

Талмуду учні отримували знання про розмаїття типів людської вдачі (мідот). Книга, зокрема, виділяє чотири типи людей за характером їх поведінки: людина помірної вдачі, характер якої визначається тезою «моє – мені, твоє – тобі», або інакше – егоїст; простолюдин – особа, яка здатна поступитися лише тоді, коли поступаються їй, і життєвим кредом якої є теза «моє – тобі, якщо твоє – мені»; праведник – особлива людина, вдача якої визначається життєвим принципом «моє – тобі і твоє – тобі» і, нарешті, грішник – представник роду людського, життєва позиція якого визначається принципом «моє – мені і твоє – мені» [3, с. 140].

Релігійні книги дають також своєрідне визначення чотирьох типів темпераменту та наслідків їх виявлення у діяльності особи: запальний, але поступливий (вигода його обертається збитком); незлобний, але непоступливий (збиток його обертається вигодою); незлобний і поступливий (праведник); запальний і непоступливий (грішник) [3, с. 140].

Талмуд характеризує також чотири типи благодійників: гордий (хоче жертвувати сам, але не хоче, щоб жертвували інші), скупий (хоче, щоб жертвували інші, а сам не жертвує), праведник (жертвує сам і хоче, щоб жертвували інші), грішник (не жертвує і не хоче, щоб жертвували інші) [3, с. 140].

Варто також зазначити, що освітою єврейських дітей опікувалися кагали – обране із 5–8 осіб керівництво етнорелігійних громад, на чолі яких стояли рабини та багаті й авторитетні місцеві євреї. До обов'язків рабина належало не лише навчання та релігійне виховання єврейських дітей, але й здійснення релігійних обрядів – обрізання немовлят, надання імені, освячення шлюбу, здійснення розлучення, поховання, ведення метричних книг. Рабини затверджувалися губернаторами та користувалися правами Почесних купців 1-ї гільдії. Після десяти років бездоганної служби вони могли нагороджуватися визначеною в Царській Росії спеціальною нагородою – Золотою медаллю [10, с. 162–163]. Це свідчило про наявність у XIX ст. особливих стосунків імперської влади з релігійним керівництвом єврейських громад, які можна кваліфікувати не лише як форму заохочення владою активної діяльності впливових представників єврейської громади, але й як своєрідний підкуп єврейської верхівки з метою забезпечення більш дієвого проросійського впливу на єврейський загаль. Однак, як показує практика діяльності волинських кагалів, провладні заохочення єврейської еліти не змогли змінити основи морально-етичного виховання єврейської молоді, у центрі яких і надалі продовжували стояти родинні й національні цінності, що не поступалися чільним місцем

цінностям проросійським – Віри, Царя й Вітчизни. Ніяк не можна було змінити того факту, що у євреїв була інша Віра, а «царя-батечку» вони шанували саме так, як могли шанувати діти суворого батька, котрий заборонив своїм чадам виходити за межі чітко визначеного кутка. Варто також визнати, що у формуванні таких пріоритетів морально-етичного й патріотичного виховання єврейської молоді домінуючу роль відіграла єврейська початкова школа, що мала тісні практичні зв'язки з єврейською громадою і родиною.

Основою єврейської системи освіти було домашнє навчання й виховання дітей. Єврейська родина мала міцні традиції, що чітко визначали обов'язки батька й матері щодо засвоєння дітьми моральних принципів, формування у них ставлення до життя, навчання, праці [12, с. 115]. Наголосимо, що в єврейських родинах домашньою освітою традиційно опікувався батько, якому релігія заповідала виховувати своїх дітей у дусі іудаїзму й передавати їм релігійні традиції єврейського народу. Основні обов'язки батька щодо синів сформульовані у Вавилонському Талмуді: «Батько зобов'язаний зробити синові обрізання, вивчити його, одружити і навчити якогось фаху» [13, с. 2]. Таким чином, у єврейській культурі саме батько є головним учителем і вихователем, який зберігає й передає дітям традиції свого народу. Відтак, меламед, тобто шкільний учитель, розглядається лише як «заступник» батька. Звідси бере початок і особлива єврейська традиція шанування батька, який не просто дає життя, годує й карає, але й навчає правильно жити [8, с. 219–220]. Важливо уточнити, що до обов'язків матері також входило виховання дітей у традиціях іудаїзму. Зокрема, мати для доньки мала бути взірцем мудрості, щирості, терпіння, привітності, старанності і працьовитості – найважливіших рис жіночої особистості, визнаних у тогочасному єврейському середовищі.

На Волині в кінці XIX – на початку XX ст. навчально-виховний процес у єврейських сім'ях здебільшого проходив порізно для хлопців і дівчат. Родини намагалися дати освіту насамперед хлопчикам, які з часом повинні були утримувати власну сім'ю. За тогочасних соціально-економічних умов, створених царською владою для єврейського населення імперії, це було досить проблемною справою. Відтак, освіта доньок не належала до пріоритетних напрямів формування витратних статей сімейного бюджету пересічної єврейської родини на Волині. Говорячи про навчання дівчаток, видатний єврейський письменник Шолом-Алейхем у романі «Степню» (1888) в образі Рохеле втілює риси пересічної єврейської дівчини, що жила на давній волинській землі. «Росла вона в багатодітній єврейській родині, – зазначалося у книзі, – і бать-

ки з нею не надто носилися: ото диво дівка! Народилась, ну й добре, рости на здоров'я... Щоб не вешталась без діла і щоби в домі було одним дітям менше, її в дитинстві відіслали до хедеру вчитися разом із братиками, а коли вона трохи підросла, її відвели до Мотла Шпрайза, який навчав дівчат письму» [14, с. 122]. Так автор описав традиційні щабелі освітнього зростання простої єврейської дівчини: хедер – приватний заклад чи домашній вчитель – заміжжя щабелі щабелі [5, с. 124]. Не менш виразно Шолом-Алейхем змалював другорядність освіти єврейських дівчат і в оповіданні «Хлопчик Мотл». «Шкода, що не народився дівчиною. – Говорив герой книги. – По-перше, не потрібно кожен день молитися. По-друге, не ходив би у талмуд-тору» [15, с. 70–71]. При цьому варто наголосити, що освіта дівчат, хоч і не належала до пріоритетів єврейської сім'ї, а за змістом була значно простішою і навіть біднішою у порівнянні з освітою юнаків, однак ніяк не була занедбаною у порівнянні з рівнем освіти жінок у інших національних громадах Волині [7]. Можна лише сказати, що виховання єврейських дівчат доволі помітно відрізнялося від виховання хлопців, що визначалося не лише специфікою віри єврейського народу та його традиціями, але й соціально-економічними умовами життя євреїв Волині у зазначений період.

Відтак, зазначимо, що з усіх напрямів виховної роботи єврейських початкових шкіл найбільш виразним слід вважати релігійно-моральне виховання єврейських дітей, головною метою якого було формування особистості набожного єврея, відданого у першу чергу принципам віри й непорушним родинним традиціям. До найважливіших завдань морально-етичного виховання єврейської дитини варто віднести виховання у неї свідомого ставлення до виконання обов'язків перед єврейською громадою, формування відповідних рис характеру й релігійно та національно орієнтованої спрямованості особистості. Результати перспективних досліджень особливостей реалізації усіх напрямів виховання єврейських дітей на Волині у кінці XIX – на початку XX ст. можуть використовуватися при підготовці спекурсів і навчальних посібників з історії педагогіки, історії єврейської освіти, історії культури народів України; в роботі курсів підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх шкіл тощо. Крім того, ці матеріали можуть бути корисними в процесі реформування системи єврейської освіти та вдосконалення системи морально-етичного виховання в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітренко В. В. Розвиток системи освіти єврейської молоді на Звягельщині в XIX – на початку XX ст. / В. В. Вітренко // Євреї на

- Житомирщині: історія і сучасність : матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції 15 квітня. – Житомир : благод. центр «Хесед Шломо», 2008. – С. 99–112.
2. Розенталь А. Єврейська історія та культура в Україні // Танах про захист прав людини : матеріали конференції 22–23 листопада 1993. – К. : УКПС «Кобза» асоціація іудаїки України – 1994. – С. 132–137.
 3. Энциклопедия иудаизма «Меир Натив» / под ред. А. Шломо-Залмана. – Иерусалим – Тель-Авив : Масада, 1983. – 264 с.
 4. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / под общ. ред. Л. Каценельсон : в 16 т. – СПб : Брокгауз-Ефрон, 1908–1913. – Т. 5. – 960 с.
 5. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині : монографія / Л. М. Єршова. – Житомир : «Полісся», 2006. – 488 с.
 6. Козн Г. Суббота // Евреи и еврейство сборник историко-философских эссе. – Иерусалим : «Гемер Алия», 1991. – С. 49–54.
 7. Казыльский П. Ненормальности в местечковых училищах // Жизнь Волини (Житомир). – 1912. – 14 февраля.
 8. Константиновская Е. Семья, дом и храм // Еврейская школа. – 1995. – № 4–9. – С. 219–220.
 9. Леман В. Ю. Основи релігієзнавства : підручник / В. Ю. Леман. – Чернівці : Рута, 2005. – 304 с.
 10. Лутай М. Є. Історія становлення єврейського шкільництва в Україні і на Волині / М. Є Лутай // Малинщина у просторі і часі. – Малин, 1996. – С. 162–163.
 11. Про видачу і заміну меламадам свідоцтв // Державний архів Житомирської області (Далі: ДАЖО). – Ф. 71, оп. 1, спр. 1497. – 69 арк.
 12. Проскура О. Єврейська історія та культура в Україні // Українсько-єврейські взаємини в рефлексії інтелігенції : матеріали конференції 22–23 листопада 1993. – К. : УКПС «Кобза» асоціація іудаїки України, 1994. – С. 113–115.
 13. Феофанова А. Виховання по-іудейському // Дзеркало тижня. – 2002. – № 19. – С. 2.
 14. Шолом-Алейхем. Собрание сочинений в 6-ти тт. Т. 1. / Шолом-Алейхем. – М. : Художественная литература, 1988. – 640 с.
 15. Шолом-Алейхем. Истории для детей / Шолом-Алейхем. – М. : «Детская литература», 1988. – 207 с.